

לשונות זלזול בחז"ל

המשנה בתחילת מסכת פסחים פותחת במילים, "אור לארבעה עשר בודקים את החמץ לאור הנר". הגמרא (ג א) שואלת, "ותנא דידן מאי טעמא לא קתני לילי"? מדוע להתבטא באופן שמשאיר מקום לטעות? למה לא לומר לילה? עונה הגמרא "לישנא מעליא הוא דנקט, וכדרבי יהושע בן לוי דאמר רבי יהושע בן לוי לעולם אל יוציא אדם דבר מגונה מפיו שהרי עקם הכתוב שמונה אותיות ולא הוציא דבר מגונה מפיו שנאמר מן הבהמה הטהורה ומן הבהמה אשר איננה טהרה" ולא אמרה התורה 'בהמה טמאה'. וממשיכה הגמרא ומביאה מימרות נוספות של אמוראים המוכיחים שהתורה הוסיפה אותיות על מנת לדבר בלשון נקיה.

אם כן יש לתמוה, כיצד אנו מוצאים בחז"ל לשונות מזלזלים או פוגעים? ואם נאמר שהפנו את דבריהם כנגד רשעים נחא, אבל הרבה פעמים הדברים מופנים נגד גדולי ישראל, חבריהם התנאים או האמוראים.

נביא כמה דוגמאות:

1. למעלה מעשרים! מקומות בש"ס (ראה ברכות לו א וש"נ) קורא שמואל לרב יהודה תלמידו 'שינא'.
2. בעירובין (כה ב) "ההוא בוסתנא דהוה סמיך לגודא דאפדנא נפל אשיתא ברייתא דאפדנא סבר רב ביבי למימר ליסמוך אגודא גוויאתא אמר ליה רב פפי משום דאתו ממולאי אמריתו מילי מוליאתא הנך מחיצות לגואי עבידן לבראי לא עבידן". אותו ביטוי נמצא גם במסכת יבמות (עה ב) ובמסכת כתובות (פה א).
3. ביבמות (ט א) "אמר ליה לוי לרבי, מאי איריא דתני ט"ו ליתני ט"ז? אמר ליה כמדומה לי שאין לו מוח בקדקדו! מאי דעתך אמו אנוסת אביו אמו אנוסת אביו פלוגתא דרבי יהודה ורבנן היא ובפלוגתא לא קא מיירי".
4. בשמונה! מקומות בש"ס (יבמות כד ב, צא א, קט ב. בבא קמא מז ב, סה א, סז ב. בכורות כג ב. נדה ס א) אומר רב ששת על רב "כי ניים ושכיב רב אמרה להא שמעתא".
5. בסנהדרין (כו א) "רבי חייא בר זרנוקי ורבי שמעון בן יהוצדק הוו קאזלי לעבר שנה בעסיא פגע בהו ריש לקיש איטפיל בהדיהו אמר איזיל איחזי היכי עבדי עובדאחזייה לההוא גברא דקא כריב אמר להן כהן וחורש אמרו לו יכול לומר אגיסטון אני בתוכו תו חזייה לההוא גברא דהוה כסח בכרמי אמר להן כהן וזמר אמר לו יכול לומר לעקל בית הבד אני צריך אמר להם הלב יודע אם לעקל אם לעקלקלות... אמרו טרודא הוא דין כי מטו להתם סליקו לאיגרא שלפוח לדרגא מתותיה אתא לקמיה דרבי יוחנן אמר לו בני אדם החשודין על השביעית כשרין לעבר שנה הדר אמר לא קשיא לי מידי דהוה אשלשה רועי בקר ורבנן אחושבנייהו סמוך והדר אמר לא דמי התם הדור אימנו רבנן ועברוה לההוא שתא הכא קשר רשעים הוא וקשר רשעים אינו מן המנין אמר רבי יוחנן דא עקא כי אתו לקמיה דרבי יוחנן אמרו ליה קרי לן רועי בקר ולא אמר ליה מר ולא מידי אמר להו ואי קרי לכו רועי צאן מאי אמינא ליה".
6. בעבודה זרה (יג ב) "רבי יעקב זבן סנדלא רבי ירמיה זבן פיתא אמר ליה חד לחבריה יתמא עבד רבך הכי אמר ליה איך יתמא עבד רבך הכי ותרוייהו מבעל הבית זבון וכל חד וחד סבר חבראי מתגר זבן דאמר רבי אבא בריה דרבי חייא בר אבא לא שנו אלא בלוקח מן התגר דשקלי מיכסא מיניה אבל בלוקח מבעל הבית דלא שקלי מיניה מיכסא מותר". אותו ביטוי נמצא גם במסכת חולין (קיא ב) לגבי אמוראים אחרים.

וכן על זה הדרך בעוד מקומות רבים. נשוב לשאלתנו, איך יתכן שידברו האמוראים והתנאים אחד כלפי השני באופן זה? וכלשונו של השל"ה הקדוש (כללי התלמוד כלל פה קדוש) "ויש לתמוה, דהרבה מקומות בתלמוד המקודש, מזכיר

איזה זלזול שדיבר אמורא אחד לחבירו, וקשה קושיא אחת שהיא שתיים. האחת, איך דיבר לו זלזול, השניה, איך כתבה הגמרא זה הלשון".

שלשה תירוצים מרכזיים נתנו האחרונים לשאלה זו.

א. בכל מקום כזה יש לפרש את הלשון בדרך טובה. תשובה זו דורשת מאיתנו עמל, לפרש עד כמה שידינו מגעת לשונות אלו בדרך טובה.

ב. הרב חייב לגעור בתלמידו ולהראות לו פנים כועסות כאשר לא למד, חזר או עיין כראוי ולכן דיבר אליו בלשון קשה. תשובה זו מצריכה רק לידע מי הוא רב ומי תלמיד ובאיזה מקומות אכן ניתן לאמרה.

ג. לשונות אלו אכן בעייתיים אלא שמתוך הרתיחה בלימוד, הגיעו לומר דברים אלו ולפעמים אפילו תלמיד על רבו. תירוץ זה מחייב אותנו להבין ולהעמיק עד כמה אהבו חז"ל את האמת והתורה, באופן שלא נשאו פנים לאיש.

נדון בכל אחד מהתירוצים.

א. פירוש בדרך טובה

השל"ה הקדוש (שם) כתב, "דע כי צריך הענין לפרש להיות דבר טוב יוצא מהדיבור הזה, או להיפך בדבר על ענין אחר הבא לטעות, ומימי טרחתי תהלה לקל, כשמצאתי כן בגמרא לפרש על דבר טוב ועלתה בידי, והכל לפי הענין אשר מוזכר דבר זה שם. ואזכיר אחת מהנה, מה שאמרו משום דממולאי קאתיתו לא אמר דרך זלזול חס ושלוש, אלא דרך חכמה ומוסר. והוא על דרך שאמרו רבותינו ז"ל (ראש השנה יח א), על בית עלי, בזבח ובמנחה לא יכופר, אבל בתורה ובגמילות חסדים יכופר, ועל כן הוכיחו מאחר שבאתם ממולאי, צריך אתם להתבונן בתורה ביתר שאת, שלא יהיו דברים ממולאים, ובזה תתכפר. וכל כהאי גוונא ישמע חכם ויוסיף לקח".

גם ה'חוות יאיר' (סי' קנב) הלך בדרך זו ויישב את מאמר רב ששת על רב 'כד ניים ושכיב רב אמרה להאי שמעתתא'. "האמת יורה דרכו כי מאמר זה אינו לגנאי, רק שבח גדול ומפולג שלפי מעלתו ומדרגתו של רב אי אפשר לומר עליו שטעה בטעות כזה אם לא שאמרו כד ניים ושכיב. ולא אמר כד שכיב וניים כמו שכתבו התוס' בפרק אע"פ שיש תרי גווני תנומה, אחד בתחילת השינה ואחד בסופה. והנה זה שבסופה אף על פי שיתעה במאמר מאחר שמתעורר והולך, מרגיש אחר כך בטעותו וחוזר בו, מה שאין כן בדניים ואחר כך שכיב" (וראה בשדי חמד (כללים מערכת כ כלל כא) שדן על הביטוי 'כד ניים ושכיב' ומביא שיש סוברים שהוא ביטוי גנאי ולא שבח).

כן הוא גם בדברי שמואל לרב יהודה תלמידו, שקורא לו שיננא. בשיטה מקובצת (כתובות יד א) כתב, "כתב רבינו האי גאון ז"ל שיננא דהוה אמר ליה שמואל לרב יהודה פשוטו בלשון ארמי ששינוי גדולות שכל מה שהוא גדול שינים קרו ליה שיננא ויש שדורשין שמעתתיה חריפין כחץ שנון ולא דמי דהכין הוה אלא מחזיא מילתא דרב יהודה דבין שיניה כמשמעו". הרבה פרשנים סוברים כפירוש השני שכוונתו לטובה. כך גם מסתבר שהרי במסכת בברכות שמואל משתמש בביטוי זה לשבח את רב יהודה, "אמר ליה שמואל לרב יהודה שיננא כוותך מסתברא".

נראה לפרש גם את הביטוי 'יתמא' באופן זה. ראשית יש להקדים ולהביא את דברי רש"י (חולין קיא ב ד"ה יתמא) שביאר ש'יתמא' הוא חסר דעת. והנה במסכת סנהדרין (סח א) למדנו שכשנפטר רבי אליעזר ספד לו רבי עקיבא ואמר, "אבי אבי רכב ישראל ופרשיו, הרבה מעות יש לי ואין לי שולחני להרצותן", והוא משל לזה שיש לו הרבה שאלות ואין לו את מי לשאול (רש"י שם).

ובמסכת ברכות (מב ב) מסופר, "כי נח נפשיה דרב אזלו תלמידיו בתריה כי הדרי אמרי ניזיל וניכול לחמא אנהר דנק בתר דכרכי יתבי וקא מיבעיא להו הסבו דוקא תנן אבל ישבו לא או דילמא כיון דאמרי ניזיל וניכול ריפתא בדוכתא

פלניתא כי הסבו דמי לא הוה בידיהו קם רב אדא בר אהבה אהדר קרעיה לאחוריה וקרע קרעיה אחרינא, אמר נח נפשיה דרב וברכת מזונא לא גמרינן. ופירש רש"י (ד"ה אהדר) שרב אדא בר אהבה קרע קרעיה נוספת "להראות אבל עכשיו כיום המיתה על שהיו צריכים להוראה ואין יודעים להורות".

הרי שכשנפטר רבו של אדם, חסר לו דעת והבנה ואין לו את מי לשאול שאלות - לפי זה אפשר לבאר את המושג יתמא אצלנו, שהמעשה היה אחר פטירת רבם ומחמת זה דנו רב הונא ורב חייא בר אשי אחד את חבריו לכף זכות ואמר אחד לחבירו שודאי טעה מחמת ה'יתמות'.

כעין זה מצאנו גם במסכת פסחים (ע ב), "כי אתא רבין אמר אמרתי לפני רבותי פעמים שאי אתה מוצא אלא ששה כגון שחל יום טוב הראשון של חג בשבת אמר אביי אבין תכלא לימא כי הא מילתא שמנה לא משכחת לה כלל שבעה איתא ברוב שנים". וכתב שם מהרש"ל "פשוטו הוא דארבין קאי ושמו אבין כמו רבינא דשמו אבינא וכן הרבה אבל תימה שיאמר אביי על רבין שהיה קדמון לפניו שהיה בימי רבי יוחנן ויזכרנו בגנאי כי האי מילתא ולא יזכרנו נמי ר' אבין או רבין ונראה בעיני לפרש דבימי אביי היה אחד ששמו אבין והיה קובר את בניו ואמר אביי אותו אבין שקובר את בניו יאמר כאלו הדברים שאינם הגונים ולא רבי אבין וד"ק"

אמנם כדברים האלה מצאנו גם בחולין (קי א) "רבין ורב יצחק בר יוסף איקלעו לבי רב פפי אייתו לקמייהו תבשילא דכחל רב יצחק בר יוסף אכל רבין לא אכל אמר אביי רבין תכלא אמאי לא אכל מכדי דביתהו דרב פפי ברתיה דר' יצחק נפחא הואי ור' נפחא מריה דעובדא הוה אי לאו דשמיע לה מבי נשא לא הוה עבדא". ומזה לכאורה קצת קשים דברי מהרש"ל שהרי רבין הנזכר בחולין הוא אותו רבין המוזכר בפסחים, חברו של רב יצחק בר יוסף, ששניהם תלמידי ר' אבהו (פסחים עב א, פד א) והוא רבין שהיה בצעירותו תלמיד ר' יוחנן (קידושין מד א) והנה גם לו קורא אביי 'רבין תכלא', אמנם שם כתב רבינו גרשום "כלומר אמאי קרי ליה אבין תכלא שמתו בניו ובשביל עגמת נפש היו קורין אותו תכלא", ולא בא בזה לזלזל בו אלא אדרבא לשמור על כבודו ולבאר למה טעה בהלכה כזו, וביאר שטעה מחמת העוגמת נפש שהייתה לו, שמתו בניו.

ב. רב גוער בתלמידו

בשולחן ערוך (יו"ד סי' רמו סע' יא) נפסק על פי הרמב"ם, "ולא יהא התלמיד בוש מחבירו שלמד בפעם ראשונה או שניה והוא לא למד אפילו אחר כמה פעמים, שאם נתבייש מדבר זה נמצא נכנס ויוצא לבית המדרש והוא לא למד כלום, ועל כן אמרו: לא הביישן למד ולא הקפדן מלמד. במה דברים אמורים, שלא הבינו התלמידים הדבר מפני עומקו, או מפני דעתן שהיא קצרה, אבל אם ניכר לרב שהם מתרשלים בדברי תורה ומתרפים עליהם ולפיכך לא הבינו, חייב לכעוס עליהם ולהכלימם בדברים כדי לחדדן, ועל זה אמרו: זרוק מרה בתלמידים. לפיכך אין ראוי לרב לנהוג קלות ראש בפני התלמידים ולא לשחוק בפניהם ולא לאכול ולשתות עמם, כדי שתהא אימתו מוטלת עליהם וילמדו ממנו מהרה".

החוות יאיר (שם) מעלה שהרמב"ם למד זאת מהגמרא ביבמות הנ"ל שרבי גער בלוי תלמידו. "ולוי היה תלמיד רבי כבגמרא ספ"ק דסנהדרין (יז ב) למידין לפני חכמים לוי מרבי ולעד"ן שמדברי רבי אלו יצא להרמב"ם מה שכתב שחייב הרב לכעוס על תלמידו אם רואה שמתרשלים הובא בשו"ע (יו"ד סי' רמו סע' יא) לכן מפני שרבי ידע בלוי שאדם גדול ומופלג הוא ולא היה ראוי שיטעה אם לא ממיעוט עיון והשגחה לכן דיבר אליו קשות חלילה לא מכעס או מגובה רוחו והרי תניא סוף סוטה משמת רבי בטלה ענוה".

וכן ניתן לומר על שמואל שקרא לרב יהודה שיננא כלעיל.

ג. אמרו לשונות אלו מתוך 'ריתחא דאורייתא'

ראשית דבר יש להביא את תחילת תשובתו של החוות יאיר, שמתנגד לתירוץ שנציג מיד. בדבריו החוצבים יש גם מוסר גדול לדרך הלימוד. וכך כתב, "כי ודאי אף על פי שנקראו ת"ח שבבבל חובלים במסכת ב"ב, לא מצד הריקודים והצעקות גדולות ומרות והכאת כף אל כף כאלו נלחמים זה מול זה או מצד הקנטורים וזלזולים חלילה כי לא על סגנון זה נאמר כי ידברו את אויבים בשער שאב ובנו רב ותלמידו נעשו אויבים, רק מצד שהם מתנגדים בסברותיהן ובראיותיהן. וכך ראיתי בהקדמת ספר הקנה וז"ל ואל תשמע ואל תאבה לקולות וברקים וכתב בהג"ה פירוש מי שהוא מפלפל רק בהשמעות קול ובספקות כפיים. והרב בעל זיקוקין דנורא עם גודל חסידתו במחילה מכבודו אישתבש במ"ש בשבח הפלפול לבאר יגיע כפיך כי תאכל על ספיקת כפיים של הת"ח ושהוא מה שאמר רבי לפני מותו יגעתי בעשר אצבעותי וכו' ולכן אם קול יעקב מצפצף ומכין בידיהם אין ידי עשו שולטות והיינו מה שכתוב על יהודה ידי רב לו על דלא ידע למישקל ולמיטרר בשמעתתא, ושגם האר"י היה מפלפל בכח גפ"ת עד שהיה מזיע. ואני אומר שהדברים האלה תלויים על בלימה ולא מצאנו שום רמז כל דהו בשום מקום מדברי רז"ל שיהיה בו נדנוד מצוה כמו שמצינו במרוצה ותנועה רבה בהליכה לדבר מצוה בזוהר שנותן כח למלאכי זכות שבתא הרצים וכבר נתן בזוהר טעם על תנועה כל דהו שדרך ת"ח לעשות בעת לימודם. ועיין גם בכוזרי מה שכתב קפיצה וסיפוק וריקוד תוך הפלפול איש נגד רעהו שזה גורם בלי ספק שחבירו ימהר לעשות כמעשהו וירקוד גם כן כנגדו וירם קולו בצעקה גדולה ומרה יותר ולא ישמע איש שפת חבירו ואין זה רק מנהג יהוא וכל המרבה בה הרי זה משוגע הן בחילוקים או בדרושים אם לא שהוא בדרוש או ברב המקשה ומתרץ בחריפות של אמת וצדק שבמסקנת הדבר מצד השגת המבוקש יגיל וישמח עד שמרוב שמחה ידלג ויכה כף ויאמר האח חמותי ראיתי אור תורת אמת כמ"ש גבי שמחה ויכו כף ימחאו כף אף כי רובם לבהלה ורעה. וגם האר"י לא יגע לריק מהכאת כפיים רק לשם שמים היה מקשה ומפרק לשבור הקליפות בקול ובכח... והרי נוכל לפלפל בנחת ובטוב טעם ושישמע זה תחילה מה שחבירו ידבר ולא יכנס תוך דבריו כי זה אחד מז' מידות ואח"כ ישיב דבר ומי לא ידע מעלת הפלפול שהרי שואלין לאדם פלפלת בחכמה".

אחר כל זאת, יש שכתבו (הביאם השדי חמד שם) שאכן דברו אמוראים אחד על השני בלשון קשה ולפעמים רב על תלמידו, מחמת הרתיחה בלימוד. כנראה שהם הבינו שלא כחוות יאיר, ולדעתם אכן הדבר אפשרי. הגמרא במסכת קידושין (ל ב) אומרת, "מאי את אויבים בשער? אמר רבי חייא בר אבא אפילו האב ובנו הרב ותלמידו שעוסקין בתורה בשער אחד נעשים אויבים זה את זה ואינם זזים משם עד שנעשים אוהבים זה את זה שנאמר את והב בסופה אל תקרי בסופה אלא בסופה".

ככל הנראה, מרן הבית יוסף הבין שמותר לדבר בלשון מזלזלת תוך כדי הרתיחה בלימוד. כך הא כותב בתשובתו המפורסמת למב"ט (שו"ת בית יוסף דין מים שאין להם סוף סימן א), "כתב עוד וז"ל וכתב דתשובת ה"ר אליעזר מוורדון אין לסמוך עליה דדבריו בטלים וכו'. ואני כותב ומצטער על שבסבתי זלזלו בדברי הרב ז"ל לומר שדבריו בטלים מעצמן ושבדרך עלילה עלה על לבו להתיר וכיוצא בדברים אלו שהיה זלזול לאחד ממנו כ"ש לרב קדמון לפגום כבוד צדקתו בקבר כי כיון שהביא הרב המרדכי דבריו נראה שהיה רב מפורסם וכבר סמכ' וכו' עד ואיך יעלה על לב אחד ממנו לבטל דבריו הנה כאשר ראה עצמו מנוצח הלך בדרך אחרת להטיל גנאי במה שאין בו גנאי אלא שבח להראות העמים אשר לא כן עשו אשר חלקו עליו. ויען עגמה נפשי לכאבו וצערו על לא דבר הנני בא להעלות ארוכה ומרפא וראשונה אומר כן הן לו יהיה כדבריו שהיו בדברי זלזול כבר נודע כי אפילו האב ובנו הרב ותלמידו נעשים אויבים זה לזה בהלכה והדבר ידוע שבשעה שנעשים אויבים במשא ומתן בהכרח הוא שיצא מפייהם איזה דבור שאינו כל כך דרך כבוד ואפ"ה אין מקפידים בדבר כי הכל הולך אחר הכוונה וכיון שאין הכוונה לזלזל ח"ו אינו נתפס בדבריו. כ"ש שתהלות להשם לא יצא מפינו דבר שאינו הגון אפילו בשעת משא ומתן למי שהוא בקי בדברי חכמים וחידותם שלשון דבריו בטלים לשון משנה היא במסכת עדויות ולמה מזכירין דברי שמאי והלל לבטלן ועוד שם אמר ר' יהודה

אם כן למה מזכירין את דברי היחיד בין המרובין לבטלן. ובסוף פ"ה דמסכת נגעים אמרו לרבי עקיבא שבטלו דברי עקיבא בן מהללאל אף דבריך לאו קיימים. ואם מפני לשון שבדרך עלילה עלה על לבו להתיר רצה לתפול עלי באמת זו עלילה היא שהמרדכי עצמו הוא שכתב כן ולא עלי תלונותיו כי אם על המרדכי לפי דבריו".

גם הגאון יעב"ץ נראה שהלך בדרך זו, לא חשש לחלוק על קודמים לו ולפעמים בלשון קשה. כך הוא כותב בתשובתו המפורסמת העוסקת בנוסח הסידור (שו"ת שאילת יעבץ ח"א סי' לג), "וכלל גדול בידינו אין משוא פנים בתורה ולא בשמים היא, אלא מונחת בקרן זוית לכל מבין עם תלמיד שאומר דבר הלכה אין מזניחין אותו על כן ערב לבי לכתוב לפעמים בעיוני על גדולים חקרי לב דאשתמיט להו לזימנין, אף שטובה צפרנן מכרסי וחלילה לי לעשות בנפשי שקר. ה' יודע כי לא רמו עיני ולא גבה לבי ומה אדע ולא ידעו. אך אהבת האמת פרצה גדר המוסר שכבר קבלנו מזקננו ואבותינו ורז"ל. שכך היא דרכה של תורה. והרב בעל חות יאיר ז"ל הרחיב הדבור בזה. וכאשר כל הספרים מלאים מפה לפה. וכדבר הרא"ש ז"ל בתשובה תורה היא ואין מחניפין בה ועל כן לא מנעתי עטי מלהעלות על ספר אשר אתי".

ויש לזה דוגמאות נוספות בפוסקים. רק זאת נדע, שכמו שאהבת האמת הביאתם לידי מחלוקת בלשון מזלזלת, כך הביאתן גם להודות בטעות, וכמו שמצאנו בכמה מקומות בתלמוד (סוכה יח ב. כתובות טז א. ב"ק נז א ועוד רבים) שאמר אחד לחבירו 'מודינא לך' ולא התעקש על סברתו והכל מאהבת האמת. וגדולה מזו שמצינו שבתוך כדי מחלוקת, האחד יחזק את דברי חברו החולק עליו, כמו שמצינו "תרגמא שמואל אליבא דרב" (גיטין ס ב ועוד), "תרגמא אביי אליבא דרבא" (ב"מ עז א) ועוד כמה מקומות על זה הדרך. וכתב על זה בספר 'מר קשישא' (ערך תרגמה), "והמוסר נפלא, שראוי לאדם שיחפש בזכות בעלי דינו שכנגדו כמו שמחפש בזכות עצמו. ואריסטו בספריו הזהיר על זה, הובא במורה נבוכים ח"ב פט"ו".